

**Гуцульські звичаї, вірування та забобони, пов'язані з
будівництвом житлових та господарських споруд (на прикладі
гражди із смт. Верховина Івано-Франківської області)**

Анотація: У даній розвідці (статті) на основі польового матеріалу та наукових джерел автором проведено комплексне вивчення звичаїв, вірувань та забобонів, пов'язаних з будівництвом житлових та господарських будівель. Подається детальний опис ритуалів, які супроводжували кожен з етапів будівництва – від засновин і зарубки хати, вибору місця і часу, сприятливого для початку робіт, і до завершальних обрядів. Проводиться думка, що Гуцульщина на сьогодні є унікальним етнічним регіоном, в якому активно побутує світоглядний синтез язичницьких і християнських вірувань, відображаючись у комплексі їх звичаїв та обрядів.

Ключові слова: гуцули, хата, майстер, будівництво, перекази, вірування, повір'я.

"Hutsul customs, beliefs and prejudices related to the construction of residential and commercial buildings"

Annotation: In this exploration (article) on the basis of field material and scientific sources, the author carried out a comprehensive study of the customs, beliefs and prejudices related to the construction of residential and commercial buildings. A detailed description of the rituals that accompany each stage of the construction - from the foundation and burial hut, the choice of place and time favorable to the beginning of work, and to the final rites. It is believed that today Hutsulshchyna is a unique ethnic region in which the ideological synthesis of pagan and Christian beliefs is active, reflected in the complex of their customs and rituals.

Key words: hutsuls, hut, master, building, translations, beliefs, beliefs.

З давніх часів містичне вірування людей у дивовижний світ міфів, легенд і переказів створив цілу систему забобонів пов'язаних із життєдіяльністю людини, веденням господарства, будівництвом житла. Ці звичаї, перекази, вірування збереглися в пам'яті та побутують і сьогодні.

Цікавим у цьому зв'язку є твердження деяких сучасних дослідників, що своєрідним «культурним оберегом» українства на сьогодні є Гуцульщина – історико-етнографічний регіон на південному заході карпатських гір. Завдяки своєму географічному положенню Гуцульщина майже не зазнала впливу глобалізації та уніфікації і, не зважаючи на загальну тенденцію до стирання етнічно неповторного, зуміла зберегти свою унікальну етнічну культуру. Неймовірно, але світогляд сучасних гуцулів майже у недоторканному вигляді зберіг у собі елементи архаїчних вірувань, прикмет та забобонів, які вільно співіснують з сучасним раціоналізмом і прагматизмом. Метою даної статті є висвітлення народних гуцульських вірувань, пов'язаних із будівництвом житлових та господарських приміщень.

З глибини віків до нас дійшли цікаві гуцульські звичаї, повір'я, прикмети та забобони, пов'язані з закладенням підвалин та будівництвом житлових і господарських будівель. Шляхом виконання певних магічних дій гуцули намагалися вплинути на потойбічні сили і захистити свою домівку від нещастя. Ці захисні ритуали існують на Гуцульщині і сьогодні, хоча й зазнали деяких трансформацій. Про магічні обряди як важливу складову світогляду гуцулів свого часу писали Іван Франко, Ольга Кобилянська, Раймунд Кайндль, Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк та інші.

До вибору місця розташування хати гуцули ставилися дуже прискіпливо, оскільки вірили, що від цього залежить добробут родини. За місцевими уявленнями, не кожне місце приносить людині щастя, а тому не на кожному можна було будуватися [1, с. 37]. Старалися вибрати таке, “щоб було щасливе”

[2, с. 82], [3, с. 114]. Різними способами вони проводили ретельне “випробування” місця майбутньої оселі. Для забудови житлових приміщень гуцули вибирали рівні ділянки землі на південних схилах гір. Хати господарі переважно будували так, щоб були “скеровані поздовжньою стіною до сходу, південного сходу або півдня” [1, с. 39]. Як відзначають будівельники на Косівщині, “ліпше вікнами до сонечка, на полудню, як так, вобщем-то місце таке як має бути!” [4, с. 53].

Як колись, так і сьогодні, добрими днями для початку будівництва вважаються вівторок, четвер або субота. Хоча, наприклад, у селі Шепіт, присілок Підріжжа Косівського району, будівництво ніколи не починали у вівторок, аргументуючи тим, що у цей день “світ засновано”. Казали, що найліпше “грало” у четвер. У Косівському районі ніколи не розпочинали будівництво “у сети” (свята – О.Г.) чи в неділю. Звертали також увагу, чи не порожній місяць. Вважалося добрим знаком розпочати будівельні роботи, коли місяць “вповні”.

Місце під хату обирали таке, щоб не підходили “підшкірні води”, використовуючи для цього виноградну лозу. Вважалося, що не можна будуватися “на пне”, тобто на місці, де росли дерева. Так, наприклад, у селі Соколівка Косівського району у новозбудованій стайні “здихали поросета”, то люди казали, що її збудували там, де росло дерево.

У Косівському та Верховинському районах на місці майбутньої забудови прив’язували худобу і спостерігали за її поведінкою. Якщо тварини поводяться занепокоєно, то обране місце не придатне для забудови, оскільки тут водиться “злий” або, як ще казали, “той”, “дідько”, “щезник”, “щезун” (від слів «щезни», «щез би ти» - О.Г.). В хаті, збудованій на такому місці добра не чекай: “сидіти тут не годен, бо шос гремит всек час”. Натомість добрим місцем для забудови було таке, де худоба лягає спати, або там, де чорні мурахи спорудили собі мурашник.

Випробування місця були пов’язані не лише з тваринами, а із різного роду предметами. Це могла бути склянка з водою, хліб, капелюх тощо. Часто на тому місці, де планувалася забудова дворища гражди, залишали неповну склянку з водою, накривши її крайцем хліба. Вранці придивлялись до склянки. Якщо в ній води стало трішечки більше, або принаймні не зменшилося, то це місце вважали

“чистим”. У селі Шепіт, кут Рунок, майстри-будівельники розповіли про давній метод вибору місця під хату, яким користуються тут ще й сьогодні. На місці запланованого будівництва господар повинен сісти і закинути голову назад таким чином, щоб капелюх, який був одягнений на голову, впав на землю. Від того, як він впаде - “порожньо, в долину” чи “лицем, вповні” - відразу зрозуміло, яке те місце. Якщо капелюх лежить лицем – місце вдале, якщо навпаки, то переходять на інше.

Наприкінці XIX ст. перед будівництвом дворища господар або хтось із членів сім’ї чоловічої статі лягав спати на подвір’ї. Зранку він намагався згадати, що йому снилося. Якщо сон віщував прибуток, то місце вибране вдало, якщо ж небезпеку, то господарі переходили на інше місце і проводили там випробування аналогічним способом. Якщо місце будівництва ретельно перевірене і все ж трапляються життєві негаразди, то тоді “нічого більше не залишається, як перенести гражду чи хату на більш сприятливе місце” [1, с. 38]. Таке на території Гуцульщини буває досить часто. Скажімо, хата-бухня кінця XIX ст. із с. Шепіт, яка нині експонується у Музеї народної архітектури та побуту України, була перенесена в кут Рунок десь з гір, а “звідкіль - не відомо”. Невідомими залишилися і причини, через які господар, Габорак Микола Васильович, перевіз її в долину приблизно у 20-х роках XX ст.

Старший майстер-будівельник користувався великою повагою односельців. Він був людиною відомою не лише в селі, де мешкав, але і довкола. До нього зверталися за допомогою при будівництві житлових, господарських і культових споруд. Зазвичай старший майстер був людиною заможною або ж середнього статку. З бідним майстром ніхто не хотів мати справу. Майстри завжди славилися і до цього часу славляться своєю “господаркою”. Про них говорять: “хто церкви будує – той горшки не дротує!”, “такий простий не брався би до будівлі!”. В разі невдалого будівництва старший майстер повинен був продати свій ”грунт” і розрахуватися з господарем та майстрами, яких він наймав. Щоб бути старшим майстром треба було багато років вчитися будівельній справі. Так, наприклад, в експедиції до Гуцульщини, автор познайомила з старшим майстром Косівського

району Самокіщук Лук'яном Максимовичем, 1903 р.н., жителем села Соколівка, кут Глигула. Він розповідав, що побудував п'ять церков. Його син, Самокіщук Дмитро Лук'янович, 1933 р.н., перейняв секрети майстерності у батька “як би то важко не приходилося”. Про батька говорить: “робив, до й мав”. Ще один відомий будівельник із с. Шепіт Косівського району, Рибарук Іван Юрійович, 1935 р. н. - “самоук”, він багато ходив по селах, навчався, довго був підмайстром, але “робота сі нравила” і в останні роки став старшим майстром і мав свою бригаду із шести чоловік.

Розпочиналося та закінчувалося будівництво молитвами “Отче наш” та “Богородиця”. В перший день будівництва було прийнято працювати тільки до обіду. В селі Соколівка майстри йшли на засновини хати “натще” (ніхто не їв – О.Г.). Перш за все “зачинали рубати три хрестика на цім дереві, шо з нього будують” [5, с. 14]. Споруджувати хату, як і кожную споруду, починали з фундаменту. На початку та в середині ХІХ ст. це були дерев'яні підвалини - “платви”, вкладені прямо в землю. Наприкінці ХІХ - в середині ХХ ст. фундаментом слугували “цуклі” (два ряди каміння). На початку ХХ ст. по чотирьох кутах фундаменту з внутрішнього боку стін втикали “ладан, гроші, сіль і хліб, а із зовнішньої сторони – вугіль і тиньк із хлібної печі”. Вважали, що перші предмети приносять щастя для мешканців хати, останні, навпаки, стосуються їхніх ворогів” [1, с. 38]. За переказами, ці обряди побутують і досі, хоча автором під час відрядження не були зафіксовані. Відповідно до польових матеріалів 2002-2016 рр., записаних в селах Косівського та Верховинського районів, у підвалини майбутньої хати в чотири кутки кладуть гроші, які “ходьот”, вовну (переважно шерсть білого барана), свячену воду, інколи хліб або зерно пшениці (с. Шешори, Шепіт, Брустури, Прокурава, Соколівка - присілок Мокре, присілок Зелена вулиця, присілок Глигула). У селі Річка, присілок Левади, кладуть ще й частинку свяченого червоного шовку чи сукна з весільного вбрання молодої, але лише в один кут - на схід сонця. В деяких селах кладуть “предиво з лєну” та капають трішечки горілки (с. Соколівка, Яворів).

Важливим та відповідальним моментом при будівництві є зарубка хати. Було прийнято господарю питати у головного майстра: «На що ти зарубав хату?». У всіх досліджених селах найкращою відповіддю вважається ідеальна тиша. Всі будівельники замовкають - “пару мінут ціхо” - і чекають, поки не “затев вугол”, “після того вже бесіда й робота”. Піднявши догори сокиру, старший майстер може чекати довго - “то треба відберати”, “будь на що зарубувати не можна”, - вдаряє сокирою один раз і чітко при цьому знає «на що». В с. Шепіт розповідають, що жінка при зарубці хати випадково щось сказала і протягом року померла. Про це кажуть: “людина заговоре, то рубати не можна, вона не годна довго протягнути. Це ж така традиція! З діда-прадіда знають...це віка!” [6, с. 22]. В селі Річка вважається, що як при закладанні хати “піс когут – це не добре в нашому регіоні”. Засновини хати зазвичай робляться з великою радістю, у піднесеному настрої - як майстрів, так і господарів. Інколи хазяї пригощають майстрів горілкою – «щоб веселіше робилося». Важливо, щоб ніхто в цей час не сварився: “не дай Боже, аби сварки не мали! Цего поредку дотримуються, давнього”, бо в такій оселі “лихо гулятиме”, а діти “вімерають скоро”. За записами Кайндля Р.Ф., було вже, що “одному чоловікові з Устеріків, якому теж випало лихе віщування, померло, кажуть, вже одинадцяттеро дітей” [1, с. 38]. Добрим знаком при засновинх хати в кінці XIX - початку XX ст. вважався рев свійської худоби.

Як вже заснували хату, то було прийнято, щоб «хазяйка на чотири вугли клала подарки: ковдру “ліжник”, колач, горілку, зараз ше й чоколяди (конфети). Якщо майстрів 5-6, то вибірают по середині якісь перехрестки, щоб кожному було”[5, с. 9] (село Річка, присілок Левади). В цей день більше нічого не роблять, бо святкують засновини. На святкування приходять жінки майстрів, сусіди, родичі господарів і несуть по два колачі, “таір з печеням, цукерки, зверху солонини, а ше - горівки кунтид (0,5 літра). Пусто не йшли. Треба так, як треба. Співали тіко веселої, як годні коломийки - то був набуток такий!”

По центру заснованої будівлі старший майстер ставить дерев'яний хрест і прикрашає його вишитим рушником, вовною (села Річка, Брустури), або вінком із

шульок кукурудзи (село Соколівка, присілок Глигула). Рушник з хреста потім знімав старший майстер і дарував майстрові, який, на його думку, був найбільш вправним і роботящим [5, с. 15]. Хрест же стоїть до завершення будівництва, а тоді його виносять “на під (горище) за козла” (стропила) і там він зберігається, поки існує хата (село Річка, присілок Грипіни, село Шепіт, присілки Підріжжа, Підпантериш, село Соколівка, присілок Глигула). В кінці XIX ст. хрест убирали ще й зіллям, “до схід сонця, з правого боку хати, від причівок на буркницю, або над одвірками, де той хрест стоїть на все” [7, с. 121].

Після засновин, в жодному випадку не можна “прирубувати чи перерубувати” підвалини хати. Цікавий випадок був у селі Соколівка у 1936 році. Засновані підвалини “перетягли” для того, щоб розширити хату, оскільки у цьому селі було багато відпочиваючих - “льокаторі”, “люфтівників” (від сл. “люфт” – повітря), то син цієї хазяйки пішов на війну і не повернувся. До цього часу в селі кажуть, що це із-за того, що “тягнули підвалину”, а цього не можна було робити [4, с. 11].

Великою магичною силою гуцули наділяли першу тріску, яку старший майстер брав до кишені. Вважалося, що він міг використати її на лихо господарям. “Як файно газда се обходіт, культурно, то віробив хату – тріскі віддав. Але як шось не конче, не хотіт платить, або друге, то ту трісочку не дає і він собі робить, шо йому треба. Можна було кудис забит, зробити злого тею трісков. Майстер собі знав, шо з нею робит, шо до чого. Просто там не грає, да і всьо! Але переважно з майстрами ніхто не заїдеється. Всієкий знає” [4, с. 55]. До кінця будівництва перша тріска знаходиться у старшого майстра. Якщо у такій хаті потім погано живеться - “не ведеться”, то говорять, що по справедливості, бо господарі були “лихі” до майстрів [8, с. 55] (села Яворів, Соколівка). Міг старший майстер при будівництві “заворожити будівлю”, “замовити”, “зарубати тріску”. Тоді господарі «не годні хату добудувати і жити в ній неможливо» [8, с. 12]. Таке і сьогодні трапляється по селах Гуцульщини. Старші люди говорять, що це є гріх “бо то не тільки шкодить газді, а й майстрові”. В селі Снідавка у 70-х р. XX ст. майстри з господарями не поладили, перші забрали тріску і лишили будівництво. Протягом довгого часу з різних причин хазяї не могли закінчити будівництво, то “мусли

ходити і перепрошувати майстрів”, щоб ті повернулися [11].

При вдалому закінченні будівництва хати чи господарської споруди майстри і до цього часу зводять “квітку” – деревце смереки чи сосни, довжиною 60 см. Її гарно прикрашають: живими чи паперовими квітами, яблуками, цукерками і встановлюють на верхівці будівлі, закріпивши біля “козел”. Господарі повинні пригостити будівельників та запросити їх на “косицю” – спільну вечірку подружжя господарів та всіх майстрів-будівельників разом з “газдинев” (їхніми дружинами - О.Г.). На “косиці” господарі востаннє обдаровують майстрів подарунками: “кілімами, кодрою” чи “ліжниками”, “коциком”, сорочкою, рушником, колачем та могоричем. А ті, в свою чергу, бажають господарям усіляких благ, щастя-здоров’я, багато дітей, багато грошей у цій господі. “І тепер тако, у нас. Як закон такий!” [8, с. 3, с. 10]). Більш заможні господарі роблять зараз “квітку” кілька разів - по будові, по столярці, по верху. Колись же того не було [4, с. 3] (села Соколівка, Річка). В селі Шепіт подарунки дають двічі: на засновини та на косицю. Якщо ж господарі бідні люди, то не дають подарунків - “не має що дати, скупі”. Правда, є майстри, які “доправляються цього” (просять-О.Г.). У цей день і розраховувалися за будову. У 1960-1970 рр. за хату на дві половини (середнього розміру) брали близько 3000 рублів. У 40-50-і рр. ХХ ст. у с. Шепіт, присілок Криве Поле траплялося і таке, що “клали хату за ринку кукурудзи в день (2,5 кг - О.Г.), бо був голодний рік” [4, с. 57].

Ще один секрет вдалого будівництва - це обережне ставлення до інструментів та дотримання техніки безпеки. На Гуцульщині майстри впевнені у вдалому будівництві, якщо протягом усього часу зведення хати чи господарських приміщень ніхто не травмувався, не порізався тощо. Якщо ж таке трапляється, гуцули-майстри ретельно приховують, бо це недобрий знак для господарів помешкання [5, с. 24].

Дуже важливим моментом при зведенні хати є стосунки газдів із будівельниками. Щоб у цій хаті часто бували гості, щоби будівельники бува «не зав’єзали лихо», не побажали нічого “злого” господарям, їх добре годували,

частували вином, звеселяли та створювали їм добрий настрій. Траплялося, що господарі були дуже “скупі” до будівельників і годували їх пересоленою бринзою, щоб з’їли менше [6, с. 16]. Так, в смт. Верховина, за словами подружжя Кікінчуків, при будівництві гражди у 1862 р. майстри-будівельники “щось зробили” і через те в цій хаті у трьох поколінь мешканців не народжувалися діти. Постійне відчуття “що хтос за тобов ходит” залишилося і дотепер. Старші люди розповідали, що господар гражди, Юрук (Буліга) Микола, був вїтом на селі, “знаною і важною” людиною, а його дружина Катерина мала лиху вдачу і годувала будівельників салом з червами, через те й поплатилася. В селі Шешори у 70-х – 80-х роках довгий час був відомий знахар - “примівник” на ім’я Гой. За переказами, в його хаті також проживав «чорний», який допомагав хазяїну не лише вести вдало господарство, а й підказував, як лікувати людей, худобу тощо. Коли Гой помирав, то дуже просив свого зятя по внучці три роки не розбирати хати, а якщо і розбере то посіяти пшеницю, аби “той” мав що їсти. Зять його не послухав і через недовгий час його в лісі привалило дерево. На селі люди кажуть, що це “рогатий втрутив смереку і убив хлопа” [4, с. 59]. [11].

Всі прикмети, ритуали та звичаї, пов’язані з будівництвом житла та господарчих споруд, продовжують жити і враховуються майстрами на рівні з новітніми досягненнями науки. До сьогодні гуцули трепетно бережуть свої прадавні знання, передаючи його з покоління в покоління. Виходячи з того, що за кілька років дослідження цієї тематики в багатьох селах Гуцульщини жоден майстер так і не розкрив секрет конкретного захисту домівки та окремих елементів впливу на потойбічні сили, можемо зробити висновок, що всі ці уявлення мають давні корені, відбивають міжпоколінний, багатовіковий досвід і відтворюють глибинні традиції українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази. – Відень, 1894.
2. Гнатюк В. Гуцули. Подкарпатска Русь, Р. І., Число, 1923.
3. Шухевич В. Гуцульщина. Ч.2; видання друге, Верховина, 1999.
4. Громова О.П. Звіт про відрядження до Косівського району Івано-Франківської області з 11 жовтня по 20 жовтня 2007 року.
5. Громова О.П. Гуцульські уявлення про будівництво житла та їх еволюція (кінець ХІХ – ХХ ст.), Харків, 2007.
6. Громова О.П. Звіт про відрядження до Косівського району Івано-Франківської області з 11 по 20 липня 2006 року.
7. Шухевич В. Гуцульщина. Ч.2; видання друге, Верховина, 1999
8. Громова О.П. Звіт про відрядження до Косівського та Верховинського районів Івано-Франківської області з 23 вересня по 4 жовтня 2002 року.
9. Кобальчинська Р.Р., Громова О.П. Звіт про відрядження до Косівського та Верховинського районів Івано-Франківської області в 2001 році.

10. Кобальчинська Р.Р. Архітектурний паспорт гражди із смт. Верховина Івано-Франківської обл., 2011 р.

11. Громова О. П. Гуцульські звичаї, вірування та забобони, пов'язані із будівництвом житлових та господарських споруд (на прикладі гражди із смт. Верховина Івано- Франківської області) / О. Громова // Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Випуск 4. – 2018. - Ужгород, 2018.– С. 140-147.